

*Р. Ю. Кризська,
аспірант кафедри економічної теорії та історії економіки,
НАДУ при Президентіві України*

ПРИНЦИПИ І МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ВЕНЧУРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СФЕРІ ІНВЕСТИЦІЙНО- ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню базових принципів та механізмів державного сприяння розвитку венчурного підприємництва у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності. Автором окреслені можливості підвищення ефективності державного впливу на процеси, пов'язані з інноваційною активністю венчурних компаній, запропоновано комплекс заходів щодо їх реалізації в сучасних умовах України.

The article is devoted research of base principles and mechanisms of state assistance development of venture enterprise in the sphere of investment-innovative activity. The author outlines possibilities of increase of efficiency of state influence on processes, related to innovative activity of venture companies, the complex of measures is offered on their realization in the modern terms of Ukraine.

Ключові слова: державні механізми, державне регулювання економіки, венчурне підприємництво, венчурне фінансування, інвестиційно-інноваційна діяльність, інститути спільного інвестування.

Key words: state mechanisms, state adjusting of economy, venture enterprise, venture financing, investment-innovative activity, institutes of the common investing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Система венчурного підприємництва в Україні почала формуватися з кінця 1990-х років — саме в цей період відбулась реєстрація перших венчурних компаній на території нашої країни. Очікувалось, що завдяки використанню венчурного капіталу підвищиться рівень комерціалізації наукових досліджень та зменшиться ступінь пов'язаних із цим ризиків, а відтак, інноваційно-інвестиційні процеси в пріоритетних

галузях і сферах національної економіки отримають потужний імпульс для розвитку.

Проте, ці сподівання ще на сьогодні не справдилися: незважаючи на те, що в Україні вже створено понад 400 венчурних компаній, їх діяльність відчутно не впливає на загальні результати впровадження інновацій в країні. Це значною мірою зумовлено відсутністю дієвих механізмів державного регулювання розвитку венчурного підприємництва, забезпечення його інноваційності. Тому вироблення таких механізмів є надзвичайно важливим завданням вітчизняної теорії і практики державного

управління. Зауважимо, що актуальність вирішення цієї проблеми підкреслюється у нещодавно прийнятій урядом Державній цільовій економічній програмі "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009—2013 роки [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблемами розвитку венчурного підприємництва в країнах з трансформаційною економікою займаються М.Долішня [2], Н.Дороніна [3], А.Каржаув [4], А.Пересада [5], О.Петрук [6], С.Мошенський [6], А.Федулова [7], А.Фолом'єв [8] та інші дослідники. В наукових публікаціях згаданих авторів, зокрема, досить детально проаналізовані суттєві ознаки цього виду підприємницької діяльності, описана специфіка його ведення та сфери доцільного застосування в умовах становлення ринкових відносин. Однак питання забезпечення ефективного державного впливу на процеси становлення і функціонування відповідних підприємницьких структур, посилення їх інноваційної активності відповідно до пріоритетів розвитку національної економіки поки не знайшли необхідного теоретико-методологічного відображення і потребують подальших наукових розробок.

З огляду на це основними завданнями статті є: з'ясування особливостей використовуваних у зарубіжній практиці господарювання механізмів державного сприяння розвитку венчурного підприємництва в інвестиційно-інноваційній сфері, визначення основних принципів і передумов їх послідовного запровадження в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ ВИСНОВКІВ

Під венчурними підприємствами (англ. venture — ризикувати, спекулювати) розуміються, як правило, невеликі наукові дослідно-конструкторські підприємства (компанії, фірми) або спеціалізовані підрозділи великих корпорацій, за участі яких реалізуються нові проекти, розробки ноу-хау з метою одержання прибутку. [2, с. 5; 9, с. 99]. Американські економісти Ж.-У.Фенн, Н.Лайанг, С.Пауз, П.Джонсон визначили венчурний капітал як "фінансування акціонерного капіталу інноваційних підприємств малого бізнесу, які мають значний потенціал зростання на стадії їх створення і реалізації продукції, у сукупності з консультативною підтримкою і висо-

ким ступенем залучення до процесу прийняття рішень" [5, с. 170]. Використання венчурного капіталу базується на розподілі сфер відповідальності між учасниками такого роду проектів, а тому розглядається як ефективний метод зменшення ризиків кожного з них. Завдяки акумуляції коштів приватних інвесторів, що здійснюється венчурними фондами, суттєво розширюються можливості забезпечення належного фінансування всіх стадій розробки і впровадження інновацій. Зважаючи на це, сучасні дослідники наголошують, що держава має активно сприяти розвитку венчурного підприємництва для досягнення цілей розвитку інноваційної складової національної економіки і подальшого отримання прибутку [8, с. 113; 10]. Зазвичай заходи державної політики щодо стимулювання венчурних інвестицій фахівці розмежовують за трьома основними напрямками [7, с. 592; 4, с. 177]:

1) пряме надання капіталу венчурним фондам та їх інвесторам, малим венчурним фірмам у формі прямих інвестицій або кредитів під пільгові низькі відсотки;

2) надання низки фінансових пільг венчурним фондам та їх інвесторам, малим венчурним фірмам у формі державних гарантій по кредитах, звільнення від оподаткування або застосування пільгових податкових режимів;

3) зміни норм, що визначають коло та межу припустимого внеску інвесторів венчурних фондів (наприклад, у випадку вирішення питання щодо участі у венчурних фондах пенсійних та страхових компаній).

При цьому прямі державні інвестиції як засіб підтримки венчурних інвестицій застосовуються або на ранніх стадіях становлення інституту венчурного підприємництва всередині країни, або в період становлення окремих венчурних фондів і венчурних компаній, які відчувають об'єктивні труднощі із залученням приватних інвестицій. Державні позики, надання яких передбачається в межах відповідних програм, створюють можливість отримання необхідних ресурсів цими компаніями на прийнятних умовах. Серед принципово важливих переваг державних позик для інноваційних підприємств з підвищенням ризику варто назвати: пільгову ставку відсотку, можливість подовження строку повернення суми позики.

Враховуючи обмежені можливості витрачання державних коштів на зазначені цілі, у практиці господарювання найчастіше використовуються механізми опосередкованого сприяння розвитку венчурного підприємництва. Це відбувається шляхом надання різноманітних фінансових преференцій

донорам та акцепторам венчурного капіталу, серед яких особливе місце займають податкові пільги. Запровадження режиму пільгового оподаткування дозволяє вивільнити додаткові ресурси для розвитку компаній, і, відповідно, штучно завищити рівень прибутковості венчурних інвестицій. Залучені кошти приватних інвесторів спрямовуються на реалізацію інноваційних проектів, визначених державою пріоритетними для розвитку національної економіки. Окрім суто податкових пільг, використовуються також різноманітні гарантійні схеми, які дозволяють знизити рівень ризику і в такий опосередкований спосіб збільшити потік приватних інвестицій у венчурний бізнес.

Останнім часом в практиці державного регулювання венчурного підприємництва в інвестиційно-інноваційній сфері використовується нова форма залучення ринкових агентів до венчурних інвестицій — гарантування акціонерного капіталу. Це також опосередковано сприяє зниженню ризикованості венчурних інвестицій і дозволяє суттєво пом'якшити вимоги венчурних фірм відносно очікуваного рівня приросту активів компаній — акцепторів інвестицій [7, с. 593]. У будь-якому випадку надання державою додаткових преференцій венчурним компаніям супроводжується створенням щільної системи контролю за їх діяльністю, детальною нормативно-правовою регламентацією процедур і правил їх функціонування. Саме це дозволяє використовувати переваги венчурного інвестування для потреб інноваційної модернізації економіки відповідної країни, виконання інших важливих завдань державної політики в цій сфері господарювання.

На жаль, позитивний зарубіжний досвід державного сприяння розвитку венчурного бізнесу застосовується у вітчизняній практиці господарювання далеко не в повному обсязі. Зауважимо, що в нашій країні класичні з точки зору їхньої природи та функцій венчурні інвестиційні фонди почали створюватися після прийняття у 2001 році Закону України "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)" [11]. Відповідно до положень цього документа під венчурним фондом розуміється недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів власного випуску та активи якого більш ніж на 50 відсотків складаються з корпоративних прав та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі або у торговельно-інформаційній системі. Єдиним об-

меженням в діяльності такого фонду є вимога до засновників: паями в ньому не можуть володіти фізичні особи.

Слід зазначити, що зміни, внесені до Закону України "Про інститути спільного інвестування", дозволять, починаючи з 2010 року, приватним інвесторам вкладати кошти до венчурних фондів за умови, що розмір вкладу рівний або перевищує 1500 мінімальних зарплат, що на сьогоднішній день приблизно складає 1 млн грн. [12]. Проте ці зміни суттєво не вплинуть на чинну практику державного сприяння розвитку цих фондів: стимулюючий вплив держави й надалі обмежуватиметься виключно наданням певних податкових преференцій.

Так, нині доходи від операцій з активами фонду або доходи, нараховані на активи фонду, не включаються до оподаткованого прибутку. Відповідно до підпункту 4.2.8 пункту 4.2 статті 4 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" не включаються до складу валового доходу: "Кошти спільного інвестування, а саме: кошти, залучені від інвесторів інститутів спільного інвестування (ІСІ), доходи від здійснення операцій з активами ІСІ та доходи, нараховані за активами ІСІ, а також кошти, залучені від власників сертифікатів фондів операцій з нерухомістю, доходи від здійснення операцій з активами фондів операцій з нерухомістю та доходи, нараховані за активами фондів операцій з нерухомістю, створених відповідно до закону" [12].

Також не сплачується авансовий внесок з податку на прибуток, передбачений у разі виплати дивідендів у вигляді акцій (часток, паїв), емітованих (випущених) підприємством, яке нараховує дивіденди, за умови, що така виплата ніяким чином не змінює пропорцій (часток) участі всіх акціонерів (власників) у статутному фонді підприємства-емітента незалежно від того, чи були такі акції (частки, паї) належним чином зареєстровані (відображені у зміні до статутних документів), чи ні, а також у разі виплат дивідендів інститутами спільного інвестування та у разі виплати дивідендів платником податку, переважна частина доходів (більше 90 відсотків) якого отримана у вигляді дивідендів, сплачених юридичними особами-резидентами, які перебувають під його контролем (підпункт 7.8.5 пункту 7.8 статті 7 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств"). Для нерезидентів володіння цінними паперами фонду також дає певні переваги у порівнянні з безпосереднім володінням цінними паперами або нерухомістю.

Передбачається, що надання та-

кого роду податкових пільг дозволяє спрямувати кошти венчурних фондів на фінансування перспективних інноваційних проектів. Однак вітчизняна практика господарювання свідчить, що виконання цієї умови зовсім не гарантує інноваційну спрямованість діяльності відповідних компаній. Досить часто отримані податкові переваги венчурні фонди використовують не для впровадження інновацій, а для реалізації тих чи інших тіншових схем управління власністю і мінімізації податків власників капіталу (в т.ч. із застосуванням офшорних зон). Досить показовою в цьому розумінні є діяльність венчурної компанії "Вестерн Ен-Ай-Ес Ентерпрайз фонд". Вона була створена відповідно до законодавства США з метою підтримки розвитку малих та середніх приватних підприємств в Україні, Молдові та Білорусії шляхом інвестування в них коштів та надання кредитів. На підставі угоди "Про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво" (840—295) від 7 травня 1992 року, укладеної між Урядом України і Урядом США, ця компанія розпочала свою діяльність на території нашої країни. За час своєї діяльності Фонд здійснив кредитування та численні інвестиції в підприємства різних галузей промисловості України. Програма інвестицій була спрямована у приватний бізнес шляхом внесків до статутного фонду, кредитів, лізингу, технічної допомоги [13]. Проте, отримавши відповідні податкові пільги, вона відмовилась від подальшої реалізації цих проектів і припинила свою діяльність. При цьому результати своєї фінансово-господарської діяльності компанія не відобразила належним чином у податковій звітності, внаслідок чого податок на прибуток не був сплачений нею у повному обсязі. По суті, порівняно незначна фінансова підтримка реалізації декількох інвестиційних проектів для цієї венчурної компанії стала підґрунтям для її ухиляння від сплати податків.

Наведене дозволяє зробити висновок, що в нашій країні надання державою певних преференцій венчурним фірмам не супроводжується створенням цілісної системи регулювання їх діяльності. Управлінський вплив держави, по суті, обмежується лише контролем за дотриманням процедур створення венчурних фондів та збору звітності про їх функціонування. До того ж ця звітність досить часто має формальний характер і не дозволяє уповноваженим органам влади реально відстежувати результати, належним чином корегувати надання податкових пільг відповідним підприємницьким структурам. Варто також визнати, що на сьогодні в нашій країні немає й справжніх венчурних компаній, го-

тових до інвестування коштів на початковій стадії проекту (seed stage), наближаючи науку до ринку. Відсутні також найважливіші інфраструктурні ланки цієї системи — спеціалізовані маркетингові та консультативні фірми, бізнес-інкубаційні компанії тощо [14].

Ці негативні явища значною мірою пов'язані із тим, що в Україні й досі не створено належного правового поля ведення венчурного підприємництва; єдиного законодавчого документа в цій сфері господарювання досі не прийнято, відносини у зазначеній сфері регулюються численними законодавчими актами (зокрема, Законами України "Про інвестиційну діяльність", "Про інноваційну діяльність", "Про наукову і науково-технічну діяльність"), положення яких часто мають суперечливий характер і дозволяють досить довільне тлумачення.

З огляду на це вихідною передумовою запровадження ефективної системи державного сприяння розвитку інноваційності венчурного підприємництва в нашій країні має стати прийняття спеціального правового акта, покликаного врегулювати питання діяльності відповідних компаній, усунути наявні у цій сфері відносин розбіжності й неоднозначності чинного законодавства. Йдеться про доцільність прийняття Закону України "Про венчурну діяльність в інноваційній сфері" [12], який вже зареєстрований у Верховній Раді України.

Створення належної нормативно-правової бази дозволило б забезпечити формування в Україні низки спеціалізованих венчурних інноваційних фондів і венчурних інноваційних компаній, залучити додаткові інвестиції у наукову сферу, чітко пов'язати надання державою цим підприємницьким структурам пільг і преференцій із досягненням ними суспільно-значущих результатів. При цьому перелік такого роду стимулів, на нашу думку, не слід обмежувати виключно податковими пільгами — варто розглянути питання щодо можливостей надання державної підтримки венчурним компаніям у вигляді державних позик, гарантування акціонерного капіталу та інших механізмів, які ефективно використовуються у зарубіжній практиці господарювання. Визначальними принципами забезпечення ефективності запровадження зазначених механізмів, на нашу думку, має стати дотримання наступних положень:

1) державне сприяння розвитку венчурного підприємництва у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності має служити засобом реалізації пріоритетів державної інноваційної політики, пов'язаних з довгостроковими соціально-економічними

цілями розвитку країни;

2) державне сприяння розвитку венчурного підприємництва в сфері інвестиційно-інноваційної діяльності має розглядатися як невід'ємна складова системи державного регулювання відповідних господарських процесів у національній економіці і передбачати використання різноманітних форм і методів: розробку довгострокових планів розвитку цієї діяльності, створення її належної нормативно-правової, інформаційної, організаційної, фінансово-економічної підтримки, забезпечення моніторингу і контролю результатів функціонування венчурних фірм і компаній тощо;

3) державні механізми сприяння розвитку венчурного підприємництва в інвестиційно-інноваційній сфері повинні бути спрямовані на збільшення обсягів надходжень інвестиційних ресурсів, підвищення рівня інноваційності національної економіки.

З метою втілення зазначених принципів державного сприяння розвитку венчурного підприємництва у сфері інноваційно-інвестиційної діяльності необхідно насамперед:

— створити Державний венчурний фонд, що здійснюватиме пряме надання капіталу венчурним фондам та інноваційним підприємствам;

— удосконалити національне законодавство з венчурного фінансування, зокрема, шляхом внесення змін до чинних законодавчих актів з питань діяльності малих та середніх венчурних фірм та фондів венчурного капіталу в частині чіткого визначення їх юридичного статусу, передбачення надання певних державних гарантій та стимулів за умов участі в реалізації суспільно-значущих інноваційних проектів. Доцільно також внести певні поправки до чинного Закону України "Про інститути спільного інвестування", а саме зафіксувати норму щодо надання дозволу фізичним особам та страховим компаніям, пенсійним фондам бути учасниками венчурних фондів;

— переглянути чинні та запровадити більш дієві схеми податкового стимулювання інноваційної діяльності венчурних компаній і фондів, передбачивши, зокрема:

а) надання пільг в оподаткуванні лише тим венчурним фондам, які здійснюють фінансування проектів, що відповідають пріоритетним напрямкам та стратегії інноваційного розвитку держави;

б) розробити програми та механізми застосування податкових канікул для малих та середніх венчурних фірм;

в) запровадити вторинний ринок сертифікатів венчурних фондів через прийняття законопроекту, які регулюють діяльність на фондовому ринку, забезпечують захист прав міно-

ритарних акціонерів та інвесторів-фізичних осіб, які інвестували свої кошти у відкриті фонди.

Реалізація зазначених заходів має поєднуватися із активізацією роботи уповноважених органів влади щодо створення розгалуженої мережі венчурної та інноваційної інфраструктури, важливим елементами якої є технопарки, бізнес-інкубатори, центри трансферту технологій, венчурні фонди. Виконанню цього завдання має сприяти проведення спеціалізованих інноваційних конкурсів, експертних рад, венчурних ярмарків національного та регіонального рівнів тощо. На погляд автора статті, при конкретизації плану заходів щодо реалізації державної цільової економічної програми "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на відповідний період [1] доцільно врахувати зазначені положення.

ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДКУ ЗАЗНАЧЕНОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що сьогодні в Україні потенціал венчурного підприємництва у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності використовується недостатньо. Це значною мірою пояснюється неефективністю чинних механізмів його державної підтримки. На відміну від зарубіжної практики господарювання, де перелік відповідних засобів державного сприяння є досить широким, в нашій країні розвиток венчурного підприємництва стимулюється переважно шляхом надання податкових пільг. При цьому контроль за використанням цих преференцій здійснюється уповноваженими органами влади формально, без їх чіткого зв'язку з результатами діяльності відповідних фірм і компаній. Це не дозволяє повною мірою задіяти переваги венчурного бізнесу для потреб інноваційного оновлення економіки України.

З метою подолання такого ста-

ну справ необхідно переглянути визначальні принципи державного сприяння розвитку цього виду підприємництва, зосередивши увагу на втіленні довгострокових пріоритетів державної інноваційної політики, системного використання різних форм і методів державного регулювання відповідної діяльності. На цьому підґрунті створюються можливості забезпечити цілеспрямованість такого роду підтримки, послідовність втілення заходів щодо її реалізації. З огляду на це перспективним напрямом подальших досліджень автор статті вважає аналіз специфіки державних механізмів регулювання інвестиційно-інноваційних процесів у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, з'ясування найбільш суттєвих характеристик їх запровадження в сучасних умовах України.

Література:

1. Про затвердження Державної цільової економічної програми "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009—2013 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 № 447 / Кабінет Міністрів України. — Офіційне видавництво // Офіційний вісник України. — 2008 р. — № 36. — 40 ст.
2. Долішня М. М. Удосконалення механізмів управління розвитком венчурного бізнесу в Україні: дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Інститут регіональних досліджень НАН України. — Львів, 2005. — 214 с.
3. Доронина Н.Г. Государство и регулирование инвестиций / Н.Доронина, Н.Семилютин. — М.: ООО "Городец-издат", 2003. — 272 с.
4. Каржау А.Т. Национальная система венчурного финансирования / А.Каржау, А.Фоломьев. — М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2005. — 239 с.
5. Пересада А.А. Управление инвестиционным процессом / Пересада А.А. — К.: Лібра, 2002. — 472 с.
6. Теорія та практика венчурного фінансування / О.М.Петрук, С.З.Мошенський. — Житомир: ЖДТУ: Рута, 2008. — 248 с.

7. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / [Федулова Л.І., Осецький В.Л., Гончаров Ю.В. і др.]; під ред. Л.І.Федулової. — К.: УкрІНТЕІ, 2007. — 812 с.

8. Фоломьев А.Н. Венчурный капитал / А.Фоломьев, М.Нойберт. — СПб: Наука, 1999. — 142 с.

9. Дяків Р. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / Р. Дяків. — К.: Міжнародна економічна фундація, 2002. — 703 с.

10. Нехорошева Л.Н. Модели государственного регулирования развития венчурной деятельности: мировой опыт и проблемы стран СНГ / Нехорошева Л.Н., Егоров С.А. // Проблемы та перспективи інноваційного розвитку економіки: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції та першого інноваційного форуму держав-учасників СНД, Алушта, 10—16 вересня 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://iee.org.ua/files/alushta/32-nehorosheva-modeli_gos.pdf.

11. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): Закон України від 15.03.2001 № 2299-III (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2299-14>

12. Про венчурну діяльність в інноваційній сфері: Проект Закону від 30.11.2007 реєстр. № 1082. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30849

13. Про лист Виконавчого Віцепрезидента венчурного фонду Western NIS Enterprise Fund: Лист Національного банку України від 26.05.2000 № 43-111/2323 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v2323500-00&c=1#History>

14. Лобойко С. На мировом рынке Украина неизвестна как технологическая страна [Електронний ресурс] / С. Лобойко // Власть денег. — 2006. — № 114. — Режим доступу: <http://www.vd.net.ua/rubrics-4/1647/>

Стаття надійшла до редакції 04.02.2010 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНЬСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"